

Сезонна характеристика	Улітку від Сонця вода нагрівається (причинно-наслідкові зв'язки: є Сонце – вода тепла). Восени вода холодна, темна, бо мало Сонця; літом світла, блакитна, бо багато Сонця; узимку – замерзає та перетворюється на лід. З'ясувати, чому весною багато води (тепло – лід, сніг розтає, перетворюється на воду), чому виникає повінь. З'ясувати небезпеку повені для людей, тварин, рослин, правила поведінки під час повені. Визначити, як зменшити ймовірність повені. Навчати дітей берегти воду, водойми. Порівнювати воду, каміння, пісок за однією ознакою або властивістю (різні контрастні властивості).
Вода в природі	Збагачувати знання дітей про типові для певної місцевості явища природи (дощ, туман). Пояснювати правила поведінки людей, учити дітей дотримуватися цих правил.

Список використаних джерел:

1. Зданевич Л. В., Крутій К. Л. Умови розвитку пізнавального інтересу під час формування природничо-наукових уявлень у дошкільників / Л. В. Зданевич, К. Л. Крутій // Забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти в процесі використання сучасних технологій: збірник наукових праць / за заг. редакцією проф. Л. В. Зданевич, доц. Л. С. Пісоцької, Н. М. Миськової. – Хмельницький : ХГПА, 2018. – С.101-105.
2. Крутій К. Л. Альтернативна програма «STREAM-освіта», або Стежинки у Всесвіт» / К. Л. Крутій // Альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дошкільників / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2018. – 144 с.
3. Крутій К. Л. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або Що треба знати про інтеграцію / К. Л. Крутій // Дошкільне виховання. – 2018. – № 7. – С.2-7.
4. Крутій К. Л. Методологічні засади альтернативної програми «STREAM-освіта», або Стежинки у Всесвіт» / К. Л. Крутій / Альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дошкільників / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2018. – С.5-50.
5. Крутій К. Л. Природничо-наукова освіта дошкільників: блоково-тематичне планування на засадах інтеграції та методичні поради. Весна-чарівниця / К. Л. Крутій, І. Б. Стеценко. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2018. – 136 с.
6. Крутій К.Л., Лопатинська Н.А., Маковецька Н.В. Вчимося мови та розмови, або Українська разом із матусею. -Запоріжжя: Просвіта, 1999.
7. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія : у 2 ч. – Київ : Освіта, 2009. – Ч. 1. – 302 с.
8. Крутий, К. Л. Феномен образовательного пространства дошкольного детства [Текст] / К. Л. Крутий// Педагогический журнал Башкортостана. – 2011. – № 3. – С. 127-137.

ВИКОРИСТАННЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ В ПРОЦЕСІ ДІАГНОСТИКИ ПРОЯВІВ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ

Ірина Балінська, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»

*Науковий керівник: О.П.Демченко, кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

USING THE OBSERVATION IN THE PROCESS OF DIAGNOSIS OF MANIFESTATIONS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF CHILDREN

Iryna Balynska, master's student

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. Обґрунтовано значення емоційного інтелекту в особистісному розвитку дитини. З'ясовано особливості формування емоційно-почуттєвої сфери в дошкільному віці. Показано значення спостереження в діагностиці проявів емоційного інтелекту дошкільників. Визначено вимоги до організації такого методу вихователями закладу дошкільної освіти.

Ключові слова: *емоції, почуття, некогнітивна сфера, емоційний інтелект, спостереження.*

Abstract. *The meaning of emotional intelligence in the child's personal development is substantiated. The peculiarities of emotional-sensory sphere formation at preschool age are revealed. The value of observation in diagnosis of manifestation of emotional intelligence of preschool children is shown. The requirements for the organization of such method by the teachers of the institution of preschool education are determined.*

Keywords: *emotions, feeling, non-cognitive sphere, emotional intelligence, observation.*

Серед актуальних психолого-педагогічних проблем, які активно розробляються в останні роки, важливе місце займає дослідження співвідношення емоцій і розуму, їх взаємопроникнення та взаємовпливу в різних сферах життєдіяльності людини. Все більше вчених дотримується наукової позиції, що феномен емоційного інтелекту є одним з чинників-предикторів життєвого успіху та важливим психологічним механізмом, що забезпечує ефективність спілкування особистості, детермінує пізнання та розуміння нею своїх дій і вчинків інших людей.

Феномен емоційного інтелекту на сучасному етапі активно розробляється в межах психології особистості. На сьогодні відомі вітчизняні й зарубіжні теорії та концепції, в яких представлено підходи до розуміння сутності емоційного інтелекту, структури та можливостей його вимірювання й розвитку (І.Андрєєва, Р.Бар-Он, Д.Гоулман, Д.Люсін, Дж.Майер, Е.Носенко, К.Петрідес, П.Саловей, О.Савенков, Е.Фернхем та ін.). Введенню в наукову парадигму терміну «емоційний інтелект» передувала поступова зміна точки зору на співвідношення емоційних і пізнавальних процесів. На відміну від когнітивного інтелекту (IQ), який переважно зумовлений генетично, емоційний інтелект соціально детермінований і може активно розвиватися протягом усього життя.

Сам термін «емоційний інтелект» був запропонований у 1990 р. американськими дослідниками Дж. Майєром і П.Саловеем [10], одразу почав активно використовуватися в психологічному тезаурусі та залишається актуальним сьогодні. За твердженням учених, *емоційний інтелект* – це здатність до глибокого осмислення, оцінки та вираження емоцій; розуміння емоцій та емоційних знань; а також можливість управління емоціями, що сприяє емоційному та інтелектуальному зростанню особистості. На думку дослідників, хоча взаємозв'язки емоцій та інтелекту є різними, лише деякі з них роблять людей по-справжньому мудрішими. Таку, доволі обмежену сферу взаємного перехресцювання і впливу вони й називають емоційним інтелектом.

Спираючись на дослідженнями П.Саловея, Д. Майєра [10], виділимо *чотири складові* емоційного інтелекту: точність оцінки та вираження емоцій, розуміння емоцій, управління емоціями, використання емоцій у розумовій діяльності.

Метою сучасних досліджень усе частіше стає виявлення особливостей розвитку почуттєво-емоційної сфери дітей, починаючи з раннього віку. Експериментування доводять, що саме в старшому дошкільному віці закладаються основи емоційно-етичної культури особистості, відбувається емоційне збагачення життя маленької людини. У зв'язку з цим. Вважаємо важливими вважаємо наступні ідеї вчених:

- дошкільний вік є сенситивним етапом інтенсивного емоційного розвитку дитини і початком формування її вищих емоцій, емоційний розвиток дошкільника є однією з домінантних умов його виховання, важливість емоційного переживання у процесі взаємодії з соціумом для його особистісного становлення (О.Вальдамірова, Л.Виготський, І.Дерманова, О.Запорожець, В.Зінченко, О.Кононко, Г.Костюк, В.Котирло, С.Кулачківська, В.Лебединський, І.Мельничук, Р.Павелків, Т.Піроженко, Т.Титаренко та ін.);

- емоційна / емоційно-вольова складові є невід'ємними в психологічній готовності дитини до шкільного навчання (В.Дуткевич, В.Котирло, В.Мухіна та ін.);

- у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку розгортання компонентів емоційного інтелекту відбувається по специфічній траєкторії (І.Ісаєва, О.Шилова та ін.);
- для успішного розвитку емоційного інтелекту дошкільника у взаємозв'язку з іншими типами інтелекту (загальним / академічним, соціальним, практичним) необхідно забезпечувати психолого-педагогічний супровід (Л.Божович, Є.Ільїн, Н.Лейтес, Н.Менчинська, Т.Шамова, Р.Юркевич, І.Якиманська та ін.);
- учені пропонують конкретні методики формування емоційно-почуттєвої сфери особистості дошкільника (Г.Бреслав, О.Гордєєва, О.Захаров, В.Лебединський, Т.Кириленко, О.Кульчицька, Я.Неверович, О.Нікольська, М.Чистякова та ін.).

Звернення до праць психологів дозволило визначити особливості формування емоційно-почуттєвої сфери дітей від 3-х до 7-ми років: унаслідок появи опосередкованості емоцій, вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими; емоції в функції передбачення включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент; відбувається інтенсивний розвиток вищих почуттів у процесі виконання різних видів діяльності малюка – трудової, продуктивної, ігрової; особливістю вищих почуттів є їх тісний взаємозв'язок між собою [7].

Привертає увагу думка В.Дуткевича [6, с. 345], що *емоційна готовність* дитини включає такі компоненти, як вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; вміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям; показниками емоційної готовності виступає здатність дитини переживати свої успіхи і невдачі при виконанні завдань – радість від успішного рішення, занепокоєння при виникненні труднощів, почуття сумніву, подиву.

Поділяємо думку вчених [1; 2; 9], що в розвитку емоційної сфери дитини дошкільного віку важливу роль відіграє сім'я. Позитивна психологічна атмосфера в родині, яка оточує дитину з перших днів її життя, суттєво впливає закладає основу формування компонентів емоційного інтелекту, яке буде тривати протягом наступних років життя.

Перед тим, як організувати систему роботи з розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку, необхідно визначити на якому рівні знаходиться емоційно-почуттєва сфера малюка. Апелювання до психології та психодіагностики показує, що вчені розробили комплекс діагностичних процедур для вивчення й оцінки емоційної сфери особистості: спостереження, анкетування вихователів, бесіда з батьками, «Кінетичний малюнок сім'ї», колірний діагностичний тест М.Люшера, експертні оцінки вихователів; бесіда, діагностичні методики «Секрет» і «Подарунок» (розроблені Т.Репіною, модифіковані Т.Антоною), проєктивні методики «Визначення емоцій за фотографіями», «Розпізнавання почуттів» тощо.

Використання й обробка названих діагностичних процедур є процесом тривалим і складним, який повинен здійснювати передусім практичний психолог ЗДО. Проте вихователь, що спілкується безпосередньо з дітьми протягом усього часу їх перебування в дитячому садку, також повинен проводити елементи дослідження за їхньою повенкою. На думку Г.Кіт [8], серед професійних функцій, які реалізують педагоги, важливою є діагностична. Одним з доступних для вихователя методів психолого-педагогічних досліджень, який доцільно використовувати в процесі вивчення емоційної сфери дошкільника, є спостереження. На його значенні для оцінки емоційних станів дитини в контексті особистісно зорієнтованого виховання наголошує І.Бех. Учений зазначає, що спостерігаючи за вихованцем, педагог може отримати багато інформації про нього, зокрема «робити судження й оцінки стосовно його особистості. Пов'язуючи ланцюг учинків, висловлювань, емоцій, які демонструє чи стримує дитина, в єдине ціле, він розуміє, пояснює для себе її внутрішній світ, її мотиви, моральну позицію, духовно-культурний потенціал, здібності й можливості» [3, с.33].

Вивчення практики роботи педагогів дало підставу зробити висновок, що у використанні спостереження як методу наукового дослідження є декілька стереотипів.

По-перше, помилково спостереження вважається науковим методом у випадку, коли вихователь мимовільно слідкує за поведінковими реакціями дітей, виявами їхніх емоцій і

почуттів. Проте не будь-яке спостереження вважається методом дослідження, а лише в тому випадку, коли передбачає спеціальне, цілеспрямоване і планомірне вивчення педагогом психічних станів вихованців, що виявляються в їхній діяльності й поведінці. За такої організації спостереження результати безпосереднього сприйняття вихователем емоційних реакцій дітей на події, вчинки, вербальні та невербальні прояви інших людей фіксуються й аналізуються.

По-друге, спостереження нерідко оцінюють як універсальний і доступний метод отримання інформації про емоційно-почуттєву сферу дітей. Не применшуючи його значення в процесі вивчення емоційних станів дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, зазначимо, що як і будь-який інший метод, воно не може дати повної та різнобічної інформації про об'єкт дослідження та має певні недоліки. Тому важливою умовою забезпечення ефективності спостереження, об'єктивності його результатів є поєднання його з іншими методами вивчення емоційної сфери. Складністю такого методу є й те, що його результати важко підлягають кількісній обробці.

По-третє, часто висновки про внутрішній світ дитини, її почуття й ставлення вихователі роблять на підставі лише зовнішніх виявів, не заглиблюючись у «мову» міміки, жестів, не аналізуючи значущі засоби невербальної комунікації, які можуть дати багато важливої емпіричної інформації про емоційні стани дітей. До того ж, нерідко зовнішні емоційні вияви зводять лише до міміки й жестів, не враховуючи моторні компоненти практичних і гностичних дій; поставу, нерухомі стани, переміщення дітей, дистанції між ними; дотики, поплескування, потискування руки тощо; покашлювання, позіхання, сміх, плач; контакт очей (спрямованість руху, частота контакту, тривалість); невербальні дії з предметами, почісування, потирання рук; зовнішні вияви деяких вегетативних реакцій (почервоніння або блідість, тремтіння рук і губ, зміна ритму дихання тощо); характеристики голосу (темп, тембр, висота, гучність, наголоси, акценти тощо).

На основі аналізу наукової літератури [4; 5; 6; 8 та ін.] розкриємо психолого-педагогічні умови використання такого методу дослідження в процесі діагностики проявів емоційного інтелекту дітей. Спостереження за проявами почуттів і емоцій дітей повинно бути детально спланованим і підготовленим, що передбачає:

- *Визначення мети й об'єкта спостереження, яке педагог буде здійснювати під час різних видів занять та в процесі організації вільної діяльності дітей.* Залежно від мети можна виділити як об'єкт спостереження прояви певних емоцій (радості, незадоволення, страху та ін.) не залежно від конкретної особистості. Педагог може вивчати динаміку «емоційного зараження» серед групи вихованців, причини виникнення негативних емоцій; встановлювати ефективність використання підібраних засобів впливу на емоційно-вольову сферу вихованців, визначати співвідношення між сенітивними й астенічними емоціями тощо.

Або навпаки, це може бути спостереження за емоційним станом конкретного вихованця, який бурхливо виявляє почуття чи є емоційно стриманим. Педагогові необхідно також визначити, на які емоції найбільше звертати увагу: суттєві, чи всі, що виникають у процесі спілкування дітей. Також вихователі доцільно окреслити, за якими саме зовнішніми проявами, що пов'язані з емоціями дітей, слід спостерігати в першу чергу.

- *Вибір оптимального виду спостереження.* Так як педагог постійно спілкується з дітьми, взаємодіє з ними, то доречним буде задіювати *включене (причетне)* спостереження. Вихователю включається в діяльність, аналізує її перебіг «із середини», виступаючи в такий спосіб членом групи, за якою відбувається спостереження. Залежно від мети й завдань можна використовувати також *епізодичне* (фіксування емоційних реакцій під час створення окремих ситуацій, видів занять) чи *систематичне* (регулярне спостереження протягом тривалого часу) спостереження.

- *Використання ефективних способів максимальної фіксації емоційних проявів.* Слід ураховувати, що процес фіксації має бути природним і виправданим специфікою виховної ситуації, конкретного виду заняття. Вихователю може проводити безпосередній фото-, відеозапис заняття для того, щоб мати можливість декілька разів переглянути емпіричні

матеріали й детально проаналізувати їх. Важливою формою збереження отриманої в ході спостереження інформації про емоційні прояви дітей є письмова. Зокрема, доречно проводити протоколювати результати дослідження одразу по його закінченні, описувати конкретні вияви емоцій дітей, а потім проводити аналіз, давати оцінки, інтерпретації, робити висновки, розробляти рекомендації тощо. Також традиційним способом фіксації й аналізу є ведення щоденника психолого-педагогічного спостереження, форму якого визначає сам вихователь. Як варіант можна використовувати для аналізу критерії умовних оцінок зовнішніх проявів емоцій та шкали рейтингу, які допоможуть фіксувати не лише наявність емоції, а й ступінь її вираженості.

Отже, в експериментальному полі психології та педагогіки започатковані наукові розвідки, присвячені вивченню різних аспектів емоційного інтелекту. Вчені обґрунтували сутність, структуру такого психологічного феномену та показали особливості його розвитку в дошкільному віці. Однією з умов для успішного розгортання такого особистісного утворення є попереднє діагностування рівня сформованості емоційно-почуттєвої сфери дітей. Важливим у такому контексті є метод спостереження, який є доступним для організації вихователями, але, з другого боку, в масовій педагогічній практиці як метод наукового дослідження використовується недостатньо, або без дотримання вимог.

Список використаних джерел:

1. Голюк О.А. Ціннісні орієнтації батьків як основа забезпечення гармонійного буття дитини у сім'ї / О.А.Голюк // Імідж сучасного педагога. – 2015. – № 6 (155) – С. 41-44.
2. Голюк О.А. Организация воспитателем ДОУ педагогической поддержки семьи через социальные сети / О.А. Голюк // Социально-педагогическая и медико-психологическая поддержка развития личности в онтогенезе : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., Брест, 15-16 апр. 2015 г. / Брест. гос. ун-т им. А.С.Пушкина ; редкол.: Г. Н.Казаручик (отв. ред.), Т. В. Александрович, М. С. Ковалевич. – Брест : БрГУ, 2015. – С. 47-51.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-метод. посібник / І.Д.Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – . 204 с.
4. Демченко О.П. Особливості створення вербальних виховних ситуацій за змістом казок у роботі з дошкільнятами / О.П.Демченко // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. Спецвипуск / [за заг. ред. проф. В.І.Скрипченка]. – Ч.1. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С.81-88.
5. Демченко О.П. Спостереження за емоційними реакціями дітей у процесі створення виховних ситуацій / О.П.Демченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – №5. – Луганськ, 2009. – С.105- 114.
6. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Т.В.Дуткевич – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с
7. Запорожець А.В. Избр. психол. труды : в 2 т. / А.В. Запорожець. – Т. 1. Психическое развитие ребенка. – М.: Педагогика, 1986. – 345 с.
8. Кіт Г.Г. Вихователь дитячого навчального закладу як дослідник / Г.Г.Кіт //Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського). - Вип. 3. - Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». - С.159-165.
9. Ludmyła Lubczak. Psychologiczno-pedagogiczna pomoc rodzinie w rozwoju sfery emocjonalnej dziecka w wieku przedszkolnym // Rodzina współczesna: portret interdyscyplinarnej / pod redakcją naukową Grażyny Szabelskiej, Galiny Tarasenko. – Bydgoszcz: Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 2014, S.420-434.
10. Salovey P. Emotional intelligence / P. Salovey, J.D. Mayer // Imagination, Cognition, and Personality. – 1990. – № 9. – P. 185–211.
11. Коломієць А. М., Лазаренко Н.І. Концептуальні засади розвитку наукової діяльності педагогічного університету на сучасному етапі розвитку суспільства / А.Коломієць, Н.Лазаренко, Є.Громов // Освітній простір України : Науковий журнал. – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2017. – Вип. 9. – С. 74-80.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Олена Беленець, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»

*Науковий керівник: О.П.Григорович, кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

WAYS OF FORMATION OF THE PATRIOTIC SENSES OF THE